

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S D P B

Coll. No. 717

Title Kavyavilasa

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 717 Subject : Rhetoric

Title : Kāvya Vilāsa

Author : Bhaṭṭa cārya Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 8.6" by 3.8" Extent : 56 folio (no. 12 + missing)

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : —

जगत्पराहणविचक्षणः क्षणमपि क्षणं धास्यति ॥ ३॥ प्रेतं वाररमानेव
स्वपदिषुगुणेषु च । उक्तं ते स्वीयपद्यनि च विचित्रावीनकृतलक्षणेः ॥ ४॥
तत्रादौ काव्यस्वरूपं निरूप्यते । तथा च काव्यप्रकाशे ॥ तदप्येवैवाह्यं
सुगुणवत्तुं कृतापुनः क्षपि ॥ प्रस्फार्यः । राक्षार्थे तत्काव्यं प्रवृत्ते
देवविधेयभावेनान्वयान्भिन्नलिङ्गवचनकृतो दोषः । वेदाः प्रमाण
मिति वत् ॥ कादशो तोः प्रदोशो दोषरहितो । एषाः स्फुटदोषाश्च तस्य
स्वरूपमवयवः । सुगुणरहितो गुणः प्रोजमवयवः । क्षपि पुनः क्षपि
त्युनः । प्रनतं कृतीः प्रपि । स्फुटालं कुर्यात्तितावपि राक्षार्थं काव्यं भव

॥२॥

येव इति तु मे स्फुटं लंकारवती काव्यत्वमामनन्ति तन्मतमपाकर्तुमुक्तं शारदागमप्र
 भृतिषु। सरसात्वं कारवनीनिर्देशागुणभूषितम्॥ रसरसितिलक्षणावती यावा
 कृतात्वं सा काव्यनामभावः॥ रसाग्रहणेन सैव नुनु एगुभावादयोपि गृहीताः
 एतन्मते रसरसितिलक्षणानां रसत्वमावश्यम्॥ दोषसहितेषु दोषलंघादिवि
 ज्ञंभितगौणकाव्यप्रयोगवत्॥ रसादिमत्प्रतीत्याशयेः॥ प्रतिनवीनास्त
 विलक्षणाश्च मत्कारकारित्वमेव काव्यत्वमामनन्ति॥ अत्रैव विलक्ष
 णचमत्कारकरिणि दोषसत्वे पुं॥ काव्यमिति प्रयोगः न नूनैतत्का
 व्यमिति। सत्यपि चरसादौ विना चमत्कारमाभेदानां काव्यमिति नि
 नप्रतिनिरपितिसाधुवदन्ति॥ काव्यप्रयोजनमाहुरागीः॥ काव्यं यत्रासे

॥२॥

ये ह ते व्यवहारविदेरिवेतरन्तयेच। कलिरासागरिनामिव यत्राः॥ धावकादीना
 मिव धनं भारव्यादानमिव व्यवहारज्ञानं मयूरादानमिव विवेतस्वप्न
 वस्पृष्टिः॥ काव्यकारणमप्याहुः॥ प्रतिभैव श्रुताभ्याससहिता कविता
 रा॥ श्रुताभ्यासाभ्यासहिता प्रतिभैव कविता उत्पादयतीत्यर्थः॥ प्रतिभासं
 स्कारविशेषः॥ श्रुतं काव्यं श्रुत्यैः श्रवणं॥ अभ्यासः पुनः पुनः परिश्रित
 नं॥ तदाहुरन्येपि॥ तां विना काव्यं न सैवैरेतत्प्रसरितमप्युपेयसायस्यादि
 तिः॥ अत्रैव वक्ष्येयं॥ अन्वि विनापि श्रुताभ्यासो देवताप्रसादादिनोत्पन्न
 प्रतिभया काव्योदपादादप्राप्यकपराः॥ अथ पूर्वकाव्यस्वरूपसंपाद
 कतयोक्ता रसाः॥ एते निरूप्यन्ते॥ तत्र रसानाहुः॥ यथा शृंगारहास्य
 क्रूरुणरौद्रवीरभयानकाः॥ रसानवममुदिष्टा बीभत्साश्चुतत्राण्येति

कोवि

प्रलंकार

एषां रसानामनुगुणतया स्वरूपिभावाद्यो निरूप्यते ॥ इति हं सैश्वर्योक्तं
 शो धो सा हो भयं तथा ॥ उगुं सां विस्मययेति निर्वर्तः स्थायिभावः ॥ प
 माष्टंगारिषु च मे ऐव स्थायिभावा भवन्तीत्यर्थः ॥ एत एव स्थायिभावाद्यैः
 परिपूर्णैरसं रूपत्वेन परिणमन्ति ॥ यथा सुर्वर्णाः ॥ यः कुंडलादित्वेनेति
 तदुक्तं ॥ परिपुष्टो विभावाद्यैः स्थायिभावो रसो मन इति ॥ पलं बनो दीपना
 माविभावः कारणं हि ॥ कार्यो नु भावश्चैतेषां सहायो व्यभिचायेत्या ॥ वि
 शेष एव भावयति ॥ तुत्पाद्यति रत्ना ॥ इति निव्युत्पत्त्या सिद्धे विभावः ॥ कार
 णस्वरूपः ॥ सच विविधः ॥ पालं बनो दीपनात्मा ॥ पालं बनस्वरूपः ॥ उदी
 पनस्वरूपश्च ॥ यदा तं व्यरत्यदिर्भवति तदा तं बनं यथा शृंगारे कान्ति
 यतरस्यादि कुंडलपयने ॥ तत्र उदीपनं यथा शृंगारे स्तनचूचने च ॥ नादि ॥ अनुपपन्न

विभार

॥३॥

॥३॥

दि

नं सरसोक्तः ॥ यथा ॥ दिगं बरो ब्रह्म जटाकिरीटो भस्मांगराः ॥ फलिभूषणम्
 जरा ॥ स्वतल्युगव वाहनेन समागतो गौरिव रस्तवायं ॥ ६ ॥ इति हास्परसः ॥
 प्रभा एविप्रयोगाश्रुपाकलान्यादिभिः क्रमान् ॥ विभावदौर्गुनः शोकस्फुर्य
 स्वात्करुणोरसः ॥ यस्य शोकः स्फुर्यो भावः ॥ प्रभा एव्यपुत्रादेविप्रयोगे विभा
 वः ॥ विप्रयोगस्तु द्विविधः ॥ दूरगमदि रूपो मरण रूपश्च ॥ पशुपातादि
 नु भवः ॥ गुण्मादिर्व्यभिचारभावः सरसः क्रूरः ॥ यथा माधवचंपुगं
 ॥ प्रयिजावितपा मरोपरो भवना कोपिममोन विद्वने ॥ यदुपेक्ष्य भवान् स्मि
 तोद्वंगतमेवा कितपानि जेश्वरं ॥ यथा च विप्रलंभः ॥ क्रूरं नाना भवति
 इत एवैव सा प्रः ॥ इति क्रूररसः ॥ क्रोधस्फुर्यो रसो रोदो विभावाद्यैः
 समन्वितः ॥ मां सय हस्तनिषेप संमोहाद्यै र्यथा क्रूरः ॥ यस्य क्रोधः स्फु
 र्यो भावः ॥ मात्स्ये विभावः ॥ हस्तनिषेप वाक्का उबरदिरनुभावः ॥

21421

संनोहदिर्व्यभिचारिभावः। सप्तसारोऽः॥ यथा। स्तंभादुत्पत्यगर्जद्भ्रुकृष्टिभ्रु-
वितप्रेक्षणः सक्षणेन प्रोक्ष्यैत्येव हूः स्वरतनयव रैर्जमितः संविदायै।
उत्कृत्योत्कृष्टप्रभासंप्रकटमभितटनुत्कृष्टः। टोव्युत्कृष्टपाटं दंष्ट्रासंक्षुभ्र
श्रान्तहिरवतुवः कधनः स्पर्शमिष्टः॥११॥ इतिरोरसः॥ उत्साहारव्यः
स्फुग्गयाभावः प्रभावदिविभावः॥ धैर्येनुभावोच्चारः स्पाऊर्त्तदिव्यभि-
चारिभावः॥ यस्पउत्साहः स्फुग्गिभावः प्रभावदिविभावः॥ धैर्यादिर-
नुभावः॥ गवौदिव्यभिचारीभावः॥ सरसोवीरः॥ सचत्रिविधः॥ युद्ध-
वीरो न दानवीरो दयावीरश्चेति। तत्राद्योयथा॥ महांधक गिचीव्य-
तिस्फुरितसंगरप्रांगलेधनुर्द्धुरधुरधैर्यदपिगर्जितंतर्जितंतथाच-
मशवंतभ्रदपित एष द्विचिस्मिंतंमिंतंमिंतमुदीरयं धनुरनुस्मरन्नी-
हते॥१२॥ द्वितीयोयथा। गौडश्रीप रैप रावंतं संहनप तैः पशुपद

॥५॥

नोत्सवे च ह्यर्थाचिनिसंप्रतिप्रतिदिशंदेहिंति वाकोभूतिः॥ देयंदेय
 निति रितेषु रसना चो नंदसिंधो मनोधा बंधादं च कथं दयाति
 पुपदं पालिः परिश्रुते॥ १३॥ ८८॥ यो यथा माधवचंपुत्र
 ये॥ ८९॥ चत्कल्लोत्तरे स्त्रिंशत्पतिमुदि-पविनया पुनः स्वीया
 मेवमप्ययतितनुनिः-कविधोः पथो चत्कल्लोत्तरे भयतरलमा
 भ्वासयितुमुत्पन्नं भैना कंपुनर यमधो याति जलधिः १४॥
 यां कुरु एव व ह्यस्तु गो एव तनु दया कुरु एव
 तर्भा वंति दया या उत्साहः स्थायी भावः कुरु एव तु
 रोग इति भेदात्॥ इति वीररसः॥ व्याघ्रादिभिर्विभा

अलं०

॥ ६ ॥

वैष्णवंपादोरनुभावकैः॥ मोहदिव्यभिचारीचभय
स्थापानयानकः॥ स्यैभयंस्थापानभावः व्याघ्रादिवि
भावः कंषादिरनुभावः संमोहदिव्यभिचारीभावः सरसः
भयावः॥ यथातत्रैव न परपतितरंगिणी न च गिरि नरव
तोहरं न भा॥ नयति वाद्यचिन्तागपतिपुरस्तादयं मुहूर्तमस्ति
भावः अत्र जयिष्यते चेष्टामहोपजायनमनः चरः विकल्पधीपरं भावति

॥ ६ ॥
१५ इति मयं

स्थापानुगुप्तावीनश्लेष्मिणावाद्यायभाक्त्रे॥ अतिशेष्मिणावसमोहाद्याः प्रकीर्तिताः॥ यस्य
मुगुप्तास्थापिनावः अतिशेष्मिकदयस्तु न ईरुणंदर्शनंतदेवविनावः॥ निशीवादिरनुभावः संमो
हादिव्यभिचारीभावः सरसोवीनश्लेः॥ यथा॥ इयं व्याघ्रादाराविकारानुपेतामगां त्राजितत्रा सं
कंकालमाला॥ अतिव्यात्तवक्त्रादित्रिहिष्टनेत्रास्तमुक्तसमां संविशन्वावनुक्ते॥ १५ ॥ इति वा
सरसः॥ अनुतोविस्मयः स्थापानायादिकविनावस्तु॥ रोमांचाद्यनुभावोयंस्तं जाविमन्ति
चारिकः॥ यस्य विस्मयः स्थापिनावः नरा॥ नदि रुतमायादिविनावः॥ रोमांचादि रनुभावस्तं
नादिव्यभिचारीभावः सरसः॥ अनुतः यथा हृदयकल्पितायां॥ प्राकृतोपुष्पराजो रचयति
दिवसेतारका॥ निर्मितायां नृमापृष्टे विवश्च तु हि न किरणयोः कोटि विवंतनोति॥ हस्तान्यस्ता
रविंदेन नयति कमलानर्तनं वर्तमानं स्तव्येषु हि पानां तामपिशधत धामाधिकोयं किमेत
त्॥ १७ ॥ इत्यनुवरसः॥ निर्वदः स्थापिकः शंतः सस्तंगादिविनावस्तु॥ १८ ॥ इति कानुभावो

॥ १ ॥

का ॥ १ ॥

॥ १ ॥

॥ १ ॥

ये संजादिव्यजिचारकः ॥ यस्य निवेदः स्थापितः निवेदः स्तुतः ॥ आत्मनोऽवधानं संसारहे वरु
 बुद्धिर्वी ॥ स संगदिविजावः ॥ कमादिरनुजावः ॥ स्थापितः स्तुतः ॥ सरसः शंतः यथा
 शिवः स्तोत्रे ॥ समालम्ब्य प्रीतिरमरतदिनातीरशकलोदिनाते साकाशीकुचिदपि चकाशीप
 रसे ॥ निमेवांर्षगगाधरवरणसंगाद्विजमनोमनाप्यवेपूतं निपतमनिनूतं कुमतिमिः ॥
 ॥ इति शंत रसः ॥ अथैवां रसांतां रूपाणि देवता निच कथं तो रसास्तु ॥ यथा मेष्या मस्युदिक
 पातावत विचित्रिताः ॥ आरक्त गौरमालिन निलगौर सितकमल ॥ विष्णुमक्तिवक्तु
 कुरुः शक्रस्तदनुसंतांतावः ॥ महाकाले विधाता ज्ञेति देवतं रसांतां ॥ अत्र केचित्
 शंत इव मायायुदशमोरसः मिथ्याज्ञानमत्रम्यमिजावः सांसारिकमोगधमा
 दिविजावः ॥ पुत्रकुलजरात्यादिरनुजावः ॥ मनोरथ्यादिव्यजिचारिजावः इति
 वंदति ॥ उदाहरंति च ॥ वारी ॥ टी ॥ दृग्गो कुरु रसकरीयापिकाकांतात

अथैवां रसांतां रूपाणि देवता निच कथं तो रसास्तु ॥ यथा मेष्या मस्युदिक
 पातावत विचित्रिताः ॥ आरक्त गौरमालिन निलगौर सितकमल ॥ विष्णुमक्तिवक्तु
 कुरुः शक्रस्तदनुसंतांतावः ॥ महाकाले विधाता ज्ञेति देवतं रसांतां ॥ अत्र केचित्
 शंत इव मायायुदशमोरसः मिथ्याज्ञानमत्रम्यमिजावः सांसारिकमोगधमा
 दिविजावः ॥ पुत्रकुलजरात्यादिरनुजावः ॥ मनोरथ्यादिव्यजिचारिजावः इति
 वंदति ॥ उदाहरंति च ॥ वारी ॥ टी ॥ दृग्गो कुरु रसकरीयापिकाकांतात

३३५

विशेष एव शेषः स च विप्रलंभेऽप्येवेति चेत् ॥ न हि शेषः केवलमिह विशेषजनित
मनोविकारविशेष एव ॥ अपितु च विशेषजनितो रसनालिंगितो मनोविकारवि
शेष एव ॥ तथा च विप्रलंभजनकमनोविकारस्य रसालिंगितत्वेन तत्रोक्त्या भावः वि
शिष्टैकान्तेरतित एव मनोविकारो दयात् ॥ ननु तर्हि मते विकारयो रन्यतरस्मिन् ॥ ३३५ ॥
शोको न स्यात् ॥ अत एव न स्याच्च कुरुणे रसः स्याच्च विप्रलंभ एव तत्रास्ति रस
लादि ॥ ति चेत् ॥ मते त्रकांतयो रन्यतरस्मिन् मते रसावात् ॥ रतिस्तु रस
मीह जनित मनोविकार एव तथा च कांतयो रन्यतरस्मिन् मते पुनर्मिलनस्या संन

वितत्वेन ता नानादृशसमाहाया एव संभवतः ॥ अत एव रसभावात् न विप्रलंभः
किंतु ब्रह्मण एवापदिबुद्धमिति न संभावनापि भवति न रसभावस्यैव विप्रलं
भः ॥ नन्वेवं स विपुत्रा एव पि विदेशंगते करुण रसो न स्यात् न तत्रापि पुत्रादि
रूपं यदि हं न समाह्वयनितमनो नो विकारः सत्वात् ॥ स्याच्च विप्रलंभो रस
इति विन्न ॥ इति रतिर्नीदृशमात्रं समिहा जनित मनोविकारः किंतु कांत
कांतान्यतरसमाहाजन्य मनोविकार एवेति न दोषतेशोपीति बोध्यं ॥
रतिर्देवादिविषयाभाव इत्यभिधियते ॥ देवविषयारतिः प्रातिभावि
इति उच्यते ॥ प्रजादिना रघुपुत्रगुरुमित्रादिपरिग्रहः ॥ देवविषया
यथा शिवस्त्रोत्रे ॥ न सा मुक्तिः सा ध्यात्रिपुरहरमाध्वाकसुभगानय
स्यात्वं मुक्तिः प्रभवति न वक्तित्वदभिधा ॥ अये गौराबधो मे मम स
भवबंधोपि सुभागाः ॥ एतच्च स्पष्टमेतः कृत्यवितरा चैतपदयुगं ॥ ३३६ ॥

॥१०॥

रूपकः परिलङ्गमश्चोद्विर्वितापद्वीततः। येकापद्वीतिपर्यस्ताप
 दुतावेतवेनज्ञा॥ उल्लेखचसरेति श्रान्तिसंदेहामाहितंभतथा॥
 ३। न्मातितानुमानेर्थीपतिः परिकूरस्तथा। तदेकुरः काव्यतिगं प्र
 हर्षणविजादने॥ सामान्यतिशयोक्ती नप्रौढोक्तिस्तत्त्वयोगिता। प्रथमं
 भावनंहेयंदापिकावत्तिदिपके। प्रतिवस्तुपमाचैवदृष्टान्तश्चनिदर्शना। व्यति
 रेकः सहोक्तिश्चविनोक्तिस्तत्तनंतरं। समासोक्तिरथश्लेषः प्रशंसाऽप्रस्तुतस्यच॥
 स्थानसामान्यविशेषश्चन्यासोप्यर्थान्तरस्यच। पर्यायोक्तिः स्तुतिर्निर्दिष्टास्तु
 तिरतः परं। पातेपश्चविरोधश्चविरोधाभासएवच। पसंभोविशेषोक्तिर्विजा
 वनमसंगतिः। विषमंनसमंचैवविचित्रमधिकंतथा। प्रयोन्यंचविशेषश्चव्यापानो
 गुणएवच। एकावतप्रशामा। दापकसारएवच। यथासंख्यंचमयायः परित्तिरतः परं॥
 रिसंख्योविद्वत्यश्चसमाधिश्चसमुच्चयः। प्रत्यनीकंप्रतीपश्चदृष्टासः पूर्वस्तपना। तदुल्ले
 तदुल्लेखरूपद्वयानुगुणेतथा॥ उत्तरंविहितंचैवव्याजोक्तिस्तत्तनंतरं। चक्रोनीश्चस्वभावोक्ति
 र्वितुंभाक्यविः। इत्यतश्चात्युक्तिरमाः पलंकाराः प्रकीर्तिताः। विज्ञानेप्रास

॥११॥

॥१२॥

यमकानानामेद्विजहल॥ पुनरुक्तप्रतीकाशशदेत्येतोप्रकीर्तिताः॥१३॥
 अपेक्षामलंकाराणंक्रमेणलक्षणेदाहरणति॥ उपमायत्रदसादृशजहमीकृत्तसतिद्वयोः॥
 प्रस्थार्थः॥ अत्रद्वयोरुपमानापमेययोःसादृश्यजहमीकृत्तसतिसादृश्यंप्रकटमेवजासते
 तत्रोपमालंकारः॥ पदीयंसादृश्यंप्रत्यत्रवपतेतदुपमानं॥ अस्मिन्सादृश्यंप्रत्यस्यवपे
 ततदुपमेयंसादृश्यंतुतद्विन्नत्येसतिरूपतश्चोपधर्मवचं॥ सादृश्यंजकाश्चद्वादिश
 दीः॥ यत्रापीसर्वेचिसंति॥ तत्रपूणेपिमा॥ यत्रैवामेकरंतवन्तस्ति तत्रपुनोपमा॥ प्रणेपि
 पमायथाहृदयकल्पलतायां॥ उपमेयातन्वंगी॥ सादृश्यंनृपस्यरगानं॥ वंजकदृशष्टः
 इतिजवत्पेपाफुलेपिसाचंजमुखीत्यादौ। पुनोपमातासामुदाहरणंअथबाहुपजिज
 शैवेयंनदीयते। उपमानादजिनैस्यादुपमेयेलानन्ययः॥ उपमानादुपमेयेऽजिजेस
 तिअनवयालंकारःसुखदुःखतत्रैवांसमतांत्यपिकर्णस्यवर्णयंतिवलेरपिअन

११११)

ते उभयौ सौ सौ नैवानिहन्तानि बंग २१ अत्र न कस्य दसं बोध्यस्यैव रात्रे जउपमानत्वं उपमे
यस्यैवेति न कस्य नव्यालंकारः ॥ उपमानोपमेयत्वे स्यात्ततोपमा तदा उपमाने उपमे
यत्वे सति उपमानत्वे प्रसिद्धस्यैव यत्ने यत्नेन कथने कथने अतो सति प्रतियोग्यालंकारः ॥ तदा
मम सरसं हंसं सरसीं प्रसूयते कुरु ॥ किंच तत्पुलिनैरेव लवणं जनानयनोपमाः ॥ १३ ॥ प्रसिद्ध
मुपमानं सरसं कुरुमुपमेयं प्रसूयते इह उक्तं चेपरीतिं गुरवं सशालेन कनो कुरु स्योक्तं तदा ॥ १४ ॥
एवं स्य जननधननोपमि इति ह भव ॥ ५ ॥ तिप्रतीयोपमालंकारः ॥ उपमाने तु लीलादि य
दा लीलाति तोपमा उपमाने लीलादि यदयो स निलिनी तायमा नवति लीलादि त्वादि
ना स्पृष्टा विजासादि परिगृहः ॥ यथा माधवचंद्रगुहं पेगं प्रालीनां पुरुतः कुरुह लव
रात्कृण्वति कंदूभिर्बादं गुल्फादरचा ॥ इति तस्य स हस्तावेलां च लं स्यात्तदे ॥ एतस्य

११११)

हाण्डमयि दंस्यां वीक्षितुं सर्वतः रेपलमं तु लवणं जरीटयुगलस्य द्विदं स्फुरं न दपते
॥ ५ ॥ अत्रोपमेये हाण्डमयस्य उपमाने रवं जरीटयुगलस्य द्विदं स्फुरं न दपते
लीला तोपमा रूपकं स्यादेक बोधे उपमानोपमेययोः ॥ उपमानोपमेययोः एक बोधे
अनेक बोधे रूपकालंकारः स्यात् ॥ यथा हृदयं लतायां प्रताप्यो द्वाद कानलव
हृजदधारित एतः समुद्रुच्छ्रुमां जनि तग गन प्रांगणं विस्फुल्लिं गमास्तारा
परित इति संभाषण परास्तावारीणां दारा हृदय नपकारा गृह्यताः ॥ ५ ॥ अत्र प्र
ताप एव उद्यदवानज इति समास वशं दुपमेयस्य प्रतापस्य उपमानस्य च उद्यद
यानलस्य नेद प्रताय ते इति नवति रूपकालंकारः ॥ एवमरी न एवोदपि ॥ पणमो न
विदूष्या इपके व्यवधानगे ॥ पत्रा नेद आरोप्यते तद्रूपं ॥ पस्या नेद आरोप्यते तद्रूपं

क्राववि
रास ॥

जगद ना

॥११२॥

कं तस्मात्तस्मिन् व्यवधानं सति पदिलमात्रं कथं पथाह दय कल्प लतायां ॥ गमनेद्य
म जाति जीविते शेषे वनितानां नमदानं न स्थिता ॥ ११२ ॥ अरुणं बुजशो निलोचनां तलं लच
रे ववन्न वदुदिन श्रीः ॥ ११३ ॥ अत्र रूपरूपक योजनं लिधा रा दुर्दिना प्रियोर्बभूवेत्यने
न व्यवहितत्यास्य रिणमात्रं कारः ॥ ११४ ॥ अत्र कश्चित्पदिलमस्मत्तलं तन्मावदतिर
दने कविरुचतयानलिखितं ॥ बहुजिवधारोपादे कस्पा जिवितो जसः एकस्पा
बहुजिवधारोपादने कविधत्येकधना दुर्दिना लिखितां कारः ॥ पथातेनावसुधांशु
स्वपदौक्तं कालो विचिंत्यो सिचितामणिचिमानैः स्मरोमानिमीजिः प्रियः कामि
नीजिधनुवेदमूर्तिधनुर्वेद विविभिः ॥ ११५ ॥ अत्रैकस्मनपस्पष्टपहादिजिवि
रुजिः चेदित्येतन्मा विधतया आरोपात्तु जिवितां कारः ॥ ११६ ॥ शिवः ॥

॥११२॥

पतय्यमारोपयितुं न श्यापस्तिरपुतिः ॥ ११७ ॥ असत्यमारोपयितुं सत्यस्यापस्तिरपुतिः
पायत्रतत्रः अपपुतिरलंकारः ॥ यथा चैकं कलं कथयंति मृगावयं वद्गमो मृगमात्र
जोभात् ॥ तस्मिन्स्तत्रांतपथेन गत्वा पिपाकाचुंबति चंद्रबिंबं ॥ ११८ ॥ अत्र चंद्र
ये कलं कथयंति ते मृगाः प्रज्ञा इत्युक्ता चंद्रे वास्तव कलं कथयंति प्रवास्त
वस्पपिपाकालिकाचुंबनस्यः आरोपः ॥ ततो दोषः ॥ आंतापपुतिरन्यस्य मृगा
यां आंतिवारणे ॥ अन्यस्य आतस्य शंकायां जातयां सत्यां सत्यवस्तु क
थनाभ्युपविषयीकृतस्यापलायेन अमतिवारणे ॥ तते सति आतापपुतिरलंकारः
॥ यथा ॥ कलस्वरंगावति कोकि लालिते नैव विभ्राम्यति मानसं मे ॥ वष
सुविं वृजति चापि कालीन सायिका ॥ नीतु सरव ॥ ११९ ॥ ततः तद्वारत्वा ॥ १२० ॥ अत्र
किं लालित्यामाली गायति इत्युक्ते कोकिलपंक्ति गिति आंत्यापपुत्याः कस्या
विभ्राम्यति विषयीकृतं पिपाका ॥ मपलप्यसत्यं ततां कोकिलारव्याममुत्तर
अमतिवारणं ततमिभवति आंतापपुतिरलंकारः ॥ १२१ ॥ अत्रापुतिरन्यस्य

॥१३॥

शं ब्रूयात्तथ्यनिद्रुवे। यत्रा न्यस्यशं ब्रूयाभीत्यातथ्यस्यनिद्रुवः प्रपत्तापस्त
नवेकापुद्रुतिरलंकारः॥ यथा॥ प्रचायातोनिद्रिहृगिजभ्यन्मधुरमा
नतः॥ संतुष्टः सखि किं कांतो नहि हंत स बोधितः॥ प्रत्रकाचिन्नसि
प्रतिस्वदृतमद्यायातइत्यहनाकथयत। पुनरन्यया उभ्रावितः तथ्य
भूतं कांतं नहीत्यनेनापत्तप्यप्रतथ्यस्यको किलस्यकथना भवति को
कापुद्रुतिरलंकारः॥ पर्यस्तापुद्रुतिर्यत्र धर्मिणा त्रुनिधिध्वेन। यत्र
मेव निविध्वतेननु धर्मस्तत्र पर्यस्तापुद्रुतिरलंकारः॥ यथा॥
धपारामहोणा पतियशशि शारवदुस्वम ॥ सानवधेमापि घोतय
तिजागतिमघसहसा। सुधाधामेत्येवंस्फुरितमपिराका निशिपरं कलं
केनालं कः कपितममुमंतः कलयति॥ ११॥ प्रत्रराज्ञा यशसिजगतां
विघोतयति पूति कलं केन कलितमेनं सुधाधामेति कः कलयति

॥१३॥

नकोपात्यनेन वास्तवचंद्रस्तु धर्मिणं निविध्वयशएव चंद्रस्तु प्रत्वकथनेन भवति
पर्यस्तापुद्रुतिरलंकारः॥ वैनवापुद्रुतिर्यत्र व्याप्तापुनकार्त्तनं भवेत्। यत्र व्याजमि
श्रुतादिशो नवास्तपस्यापुद्रुवस्तत्र वैनवापुद्रुतिरलंकारः॥ यथा माधवः चं
प्रग्रथे। मध्यात्समाना यनुसारमागंवहो जमुयो दधिता विधाताः पतिप्रथयत्वा
त्रिबली मिषेण सोपानवर्त्तर्त्तितयंचकार॥ १२॥ प्रत्रमिषेण नतिशयेन निवर्त्त
प्रपत्तापः कृतः इति भवति वैनवापुद्रुतिरलंकारः॥ किंचिन्नभावा यत्र न जोत्पदं
प्रचरुते। यत्र कस्यचिद्रुस्तु नः संभावेन मात्रं क्रियते वरुधा इत इभी विष्यतीत्यापि
नाहं त्रीत्तेहलंकारः॥ संभावना व्यंजकास्तु। नूनं प्रायो ध्रुवं मन्त्रेशं केजाने इवादि
काः॥ संभावना व्यंजयंति प्रती मोवदुपेति च॥ यथा माधवः चं प्रग्रथे। प्रायो निद्रु
रणनुग्नशिरसोप्यारा विषाधो शिउः प्राप्तासानितधूरुणा वस्तुमतः॥ यो
मिहमारोहति॥ किंवायोध परंपरा समुदित नोधान लादुक्षितो धूमोयं कुरिक्
एतात्पवना दूतो वियडाहने॥ १३॥ प्रत्रनादरात्रोपनो गेस्य भ्यासानिः केन

[illegible][illegible]

वाच्यविर

वासि

१५॥

लितालंकारो न वति ॥ यथा ॥ हृदयकल्पलतायां ॥ कुचयोरतिगौरम
पयोर्धनकाशम ॥ रज्जुमोविलेपनं ॥ कुरुते स्म युवा पुनः पुनर्न कृतं किं नु
मयेति चिंतयन् ॥ १८ ॥ ॥ अत्र कुचयोरतिगौरमपेण अपाभिभूतं कुचमनुश
यते अतएव युवा पुनः पुनर्विप्रेतं न कुचमस्पकरो ॥ तात्त्विकेना
स्त्वतिमा लितालंकारः ॥ १९ ॥ सादृश्याभिभवस्फूर्तिहेतुना न्यालिते
भूतं ॥ सादृश्याभिभवसदृशाभिभवेण ॥ अभिभवे कृते सति वस्तुन पुनः केन ॥ १९ ॥
चिहेतुना स्फूर्तौ जानायां सत्यां उन्मा ॥ लितालंकारः ॥ यथा तत्रैव ॥ इतः
सतरो जेषु संस्थितो नलक्षते हंसागशाः समंततः ॥ कदाचिदाया निवि
त्रे रम्यसीयेन हरेरुपचल्यतत्रैः ॥ २० ॥ ॥ अत्र सितपत्रवर्चस्वित
नारूपसादृश्येन हंसागणस्य ॥ अभिभवे दाज्ञानेन ते सति प्रभुरपत

॥१५॥

वत्सात्प्रचलत्यक्षरूपहेतुना सरो जेषु ॥ हंसागणस्य भेदस्फूर्तिर्जायते इति भवत्यु
न्यालितालंकारः ॥ यथा माधवचंपूग्रंथे ॥ सासा हृदये निधाय चेतो न च न
दीदिय मुरणं विधाय ॥ अपि कंठं किं नागय वि सत्यं कथय ध्याय सि किं रतो वि
षसा ॥ २० ॥ ॥ अत्र नय मुराणादिरूपध्यानकार्येण हेतुना किंचिद्विषय
ध्यानज्ञानं जातमिति विशिष्टं बनि किं ध्यायसीत्यनेन इति भवत्यु
मानालंकारः ॥ २१ ॥ ॥ अर्थयन्ति ॥ स्वयं सिधेत्यर्थं ॥ तत्र वर्णनात् ॥ एकतए
ना त्रयं दिप्रत्यपदार्थः ॥ स्वयं सिधेत्यर्थं ॥ प्रथमि त्वत्वं द्वारः ॥ यथा तत्रै
व ॥ एवमिन्मुशलायुधेण भुवो मुहुर्निमारी हतिप्रोघं प्रास्वरमु
॥ केदिनमणिः स्वघोततपोतायते ॥ शक्रः पृथग्भक्तान् रेह एगणे

व्यनि
संज्ञा

॥१६॥

रूपास्यमात्रोक्तपन्धावनमृशद्युभयेणैतिसंग्रहार्त्तवपतिः
कोयंपतंगगृहतिः॥२१॥ पत्रइंदुदिनामिवविधपरिभवस्त्येवप
रार्थवर्णनादेवराहुःपरिभरूपोऽयःपदार्थस्वयमेवसिध्यतीति
भवत्यर्थापत्यलंकारः॥ पत्रंकारपरिचरःसगभिप्रायेविशेष
ले॥ विशेषलेसाभिप्रायेसतिपरिकरात्लंकारः॥ यथाविदुर्गो
दतरंगिन्यां॥ देवानर्चयसंचयप्रतिदिनंपुण्यनिजन्मांतरेभोगा
पप्रयतोमहाऋतुविधौस्वर्गायहिंसांकुरुइत्येवंचकचनोमथग
नाबुद्धिस्त्वद्याचिरात्प्रत्यक्षपदार्थसार्थरहितंपंधानमारोह
तु॥२२॥ पत्रनावाकस्योक्तो॥ पंधानमिदंत्यस्यःपत्रत्यरूप

॥१६॥

जं

र्थसार्थरहितमिविशेषणसाभिप्रायं॥ तथाहि॥ वंचकानांयादिकादानांपंधाःपत्रत्य
रूपस्वर्गादरूपपदार्थरहितइतिहेयः॥ पत्रत्यरूपस्याप्रमाणत्वात्॥ पत्राकंतुतइति
पंधाउपादियएवेतिभावप्रकाशकंरोपणमिदंइतिभवतिपरिकरात्लंकारः॥ साभिप्रा
येविष्येनुभवपरिकरांकुरः॥ विशेष्येसाभिप्रायेसतिपरिकरांकुरात्लंकारः॥ यथा॥ प
त्रिकरिपरिकरिनीतनाक्तिश्चिजरायापिचजजरितगाः॥ पत्रिभवद्विकरुधाभिभूत
किमुत्तरेणनायकत्वेणनि॥२३॥ पत्रागनायकइतिविवेच्येदंसाभिप्रायं॥
विनापरितमत्तमातंगपिदिनानिइतिभावप्रकाशकमिदंविशेष्यपदमितिभव
तिपरिकरांकुरात्लंकारः॥ स्यात्काव्यलिंवावाक्यार्थेनतनार्थसिगर्थके॥ कीवाक्य
र्थेनतनार्थेसगर्थकैदाप्पजागार्थमिकाशेकसतिकाव्यलिंगात्लंकारः॥ स्यात्॥ यथा
मधवजंपूर्णं॥ अस्माभूतःकुसुमविशिखःशंभुनोत्रा॥ जिनाभूज्जालायातदनु
मनसिप्रासजन्मावभव॥ भूयस्तुस्मिन्निर्वहदनेर्दहितोसोमयेवंकुत्रोत्पन्नोव

काव्यविलासः ॥

जगदंबा

॥१७॥

ययतिपुनर्ममिहोतन्नवेमिप्र॥२०॥-प्रतिरहदहनेनमदनस्पदाहएवनतनःकृष्ण
नतत्वात्। तादृशार्थप्रकाशोत्रक। वाक्यार्थइतिभवतिकोव्यलिङ्गात्कारः। वांछि
तार्थोपकृष्टगतिरयत्नेनप्रहर्षणं। यत्रविनैवयत्रंवांछितादर्थद्विप्रप्राप्तिर्वर्ण्य
तेतत्रप्रहर्षणालंकारः। यथाशृंगारतटिन्यां। अघ्रास्तिमारोषवतीसरसीमेनि
वेदिद्वारिसरवीभिश्च। यावद्युवाचुतिद्विभालिङ्गतस्मावदयंयुवत्या॥२५॥
-पत्रदक्षिमात्रवांएकतास्पनायकस्पप्रयत्नेनैवालिङ्गप्रप्राप्तिर्वर्णनेनभव
तिप्रहर्षणालंकारः। इष्यमाणविरुद्धार्थसंप्राप्तिस्तुविषादनं। इष्यमाण
वस्तुनोविरुद्धवस्तुप्राप्तिर्यत्रनएवनेतत्रविषादनालंकारः। यथा। गत्वपि
वाम्पतिप्रधुनिसमंवधमिरिष्यंविचिंत्यसरसीमलिरेतियागंवत्। के
नापितावदतिप्रसमंतंगजेननिर्भूलितानिसहसैवसरोरुहति॥२६॥-प्र
पदेष्यमाण+ एष्यसरसीषुमधुमानस्याविरुद्धवस्तुमधुस्थानभूतांसरोरु

॥१७॥

माहादेव

विजयि

राहामुन्मुलनंतस्वप्राप्तिर्वर्णनेतिभवतिगदनालंकारः॥ सामान्येयसिहादृश्या
द्रुएवनलक्ष्यते॥ ईदृश्यासमानधर्मवशादयदिपरस्परंवस्तुनांभेदोक्तम
ते॥ तर्हि सामान्यालंकारः॥ यथाहृदयकल्पलतायां। उद्यमलात्राबुसुमैरमितै
समंताद्योणावृतामुसंकलामुदितामुसद्यः॥ नावोपि कंकभुकजनेरभिसारि
णीभिः शोणयितापिपुरुहूतदिग्गानिशांते॥२७॥-पत्रसादृश्यालिङ्गुक
तमयलदिक्शोणलरूपधनात्नित्रांतकालीनारुणोदयवृत्तारत्नप्राचरिदि
शायाइतरदिगापेक्षयाभेदानलक्ष्यतेइतिभवति सामान्यालंकारः॥ प्राप्तिरेतु
सादृशधर्मेण-प्रभिन्नरूपपदार्थस्य हानमेव न ज्ञायतेइह तु सादृशधर्मवशा
त्परस्परंभेदमात्रं न ज्ञायतेपदार्थस्तु ज्ञायतएवेतिप्राप्तिनालंकारः॥ न्या
साज्ञानेविशेषः॥-प्रतिशयोक्तिचतुर्विधा। प्रक्रमान्तिशयोक्तिश्चेत्युच्यते

राजविना

सामान्य

१११

इव भुजागिनामिता वसने कपुष्पाब्जिताद्विरेफ त विसेविना प्रमदस्वजना लं हना ॥
फलद्वयभरा नता विरसिता नवैः पत्रवैर्विविक्तोचन पथं गता भवति कापि हे
मो लता ॥ ३१ ॥ अत्र हेम लता स्वरूप स्पष्टं कं स्पे वीक्ष्यै रेव न कामी नी स्वरु
पं रूपं मुनीयते ननु कामी न्याः पृथगुप्यै रेवोप्यस्ति एवं भुजागिन्युप्यै रेव न
वैर एण पुष्पोप्यै रेव न दंतु पंक्तिः द्विरेफ त लुप्यै रेव न लोभा वली स्वजना
स्वै रेव न नय नो फलद्वयो द्विरेव न कुचोप्यै रेव न वर चरण धराः ॥ ३२ ॥ विभ
वति रूप काति रा योक्ति रलंकारः ॥ प्रौढोक्तिस्तु दशक स्पत चुक्तत्वा द
कल्पनं तत्कर्म एषा न स्यापि तत्कर्मणि क्ता क्त्वा व कल्पनं समर्थं ल कल्पनं
क्रियते ॥ तत्र प्रौढोत्पलंकारः ॥ यथा दिशा दंग नृध्वं युगपदधि कल्प

११२

चिलितासमे लपुष्पां प्रसरित वती मिह पन्तपते ॥ रत्न तारा पुष्प स्फुर र म त थी
मेक फलिना जागत्सूत्यै कर्त्तिः कल्पयति लता मूर्ति ममिति ॥ ३२ ॥ अत्र मूर्तिग्रह
ण समर्था याः प्रपिक्ता तर्जता मूर्तिग्रह एव वर्णते न भवति प्रौढोत्पलंकारः ॥ वण
नां तु ल्यधर्मत्वे कश्चित्ता तुल्यो गिता ॥ वणानां वस्तुनां तु ल्यधर्मत्वे सति तु ल्ययोगिता
लंकारः ॥ ३३ ॥ अत्र वणानां वस्तुनां तु ल्यधर्मत्वे सति तु ल्ययोगिता
नयनानि च ॥ ३३ ॥ अत्र वणानां वस्तुनां तु ल्यधर्मत्वे सति तु ल्ययोगिता
पसमान धर्मत्वे वर्णना न्न ववति तु ल्ययोगिता लंकारः ॥ संभाव नं यदि ह्यं स्या
दित्यु हे सते जायते ॥ यदि इत्थं स्यात्तर्हि इत्थं स्यात्त इति उ हे सति वितर्के सति सं
भावना लंकारो जायते ॥ यथा ॥ अत्र गी हत पौर्व कर्त्ति वनिता रा व्याप्ति
तां शुभ्रं कं लासी हत दिव्य रीड शिर सिन्यस्ता या तां बुजां ॥ विश्व व्याप्य वि

वि

॥२०॥

नाशिंशंकरपदं यमात्तदीपं यशोनस्पृष्टं पशवंतसिंहं न पतेत्तदानीं यजो ॥३॥ अत्र यदित्येव
नपानी यजं यशोनस्पृष्टा हिंसांकरपदं यमात्तदीपं यशोनस्पृष्टं पशवंतसिंहं न पतेत्तदानीं यजो ॥३॥ अत्र यदित्येव
नां ववर्णनां धर्मैरेकैः सति दीपकं ॥ पवर्णनां प्रकृतवर्णने मुख्यात्वेन अनुदेशानां वर्णनां प्र
प्रकृतवर्णने मुख्यात्वेन उद्देशानां पदार्थानां धर्मैरेकैः सति दीपकालं करः ॥ यथा ह्येव कल्पेन
तायां ॥ इंदुकां त्यागतीरां त्यानीत्याच वसुधाधिपः ॥ स्थित्वा काव्यं वपुर्धृत्वा वुरुते जनरंजनं
॥३५॥ अत्र चंद्रादीनां वर्णनां वर्णस्पृष्टराशु जनरंजनं कृपय मे क्लेशभनति दीपकालं
कारः ॥ पवर्ते दीपकपदे धने दादृति दीपकं ॥ दीपकपदे वयववर्णवो धर्मैरेकैः बोधक
पदे प्रावर्ते सति प्रावर्ति दीपकालं करः ॥ भावति ॥ प्रावर्ति पुनः पुनः कथनं ॥ यथा ॥
सुधांशुभानिया मिथ्याभागी कामुकः उत पाहं रुहो भाति सुरो भाति विषया ॥३६॥ पव
एव स्पृष्टसुर स्पृष्टा ह्येव स्पृष्टं पवर्णस्पृष्टं देधमैका बोधस्पृष्टा तीति पदस्पृष्टा प्रावर्ति
रस्ती नवति प्रावर्ति दीपकालं करः ॥ एषा गुदित्वा स्यात्प्रति वस्तुपमा लंकारो भव
ति ॥ सामान्ये सामान्य धर्मैरेव गुदित्वा सति निवृत्तपदेन कथिते सति प्रति वस्तुनि
ति पदार्थे उद्देशात् सत्वे च प्रति वस्तुमा पलं कारो भवति ॥ यथा ॥ विलीनता मेव ग

॥२०॥

तादृशतामहाशापनापभवत्सरोदये ॥ अदृश्यतामेव भजंति कौशिकः संप्रततो भानुमतः कुर्यात् ॥३७॥ अ
त्र दृष्टताया उद्युक्ता तां च अदृश्यतामिह पस्तमानधर्मः ॥ दृष्टता विलीनतां गता कौशिकः अदृश्यतां भजं
ति इति पदार्थं पदेन कः ॥ पदवर्णनां पदार्थमेवोपमा ॥ तथा हि ॥ राजा भानुमता दृष्टताया हौनि कौशिकः अदृश्यतां भजं
वस्तुपमानं कालं करः ॥ इत्येव प्रतिबिंबलं दृष्टतां कथितं सदा ॥ यद्विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौ
शिकः ॥ यथा ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौ
निपदेति तः कथयिते वदिदृष्टा पदेः पदं एव प्रतिबिंबं प्रतिबिंबं सति पदार्थः ॥३८॥ पवर्ता दृष्टतां कौ
वदमपि ह्येव तपददूपस्फुरितधीः कुक्कुवि रविस्पृष्टं ने इत्येवः पदार्थः इतः कतिपये ॥ इति दृष्टता पतेरपि
पदं एव प्रतिबिंबं प्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौ
प्राति ॥ यथा तादृशतां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौ
दृष्टतामिह तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौ
परस्परे विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौशिकः ॥ अथ विबिंबप्रतिबिंबं त्वेव भवति तदा दृष्टता तां कौ
रः किं न स्यादिति चेन्न पत्नी पतौ कथनं कथयिते ॥ कुक्कुवोस्पृष्टं कथयिते ॥ इति धर्मैरेकैः सति दीपकालं करः ॥ यथा ॥ विलीनता मेव ग

कायवे
नासा

कर्मनभ्यां एव प्रोच्यते सति निरुद्धा लंकारः। यथा गंगार नृत्तियां। यमि तो वसतो नाथ भव
तः समुपागतः। प्रदीप भवन स्तोय मितं रम्यं तनिरः॥ ३६॥ यत्र सुखं दत्तेन प्रसभा वितलेन च म
दर्शयति मकगा मे दुःखं वदन् न निरुद्धा लंकारः। यथा भवतो वसनः कांता रासंगि नो नायकस्य
श्रिना लंकारः॥ प्रसभा वितलं सुस्फुटं मेवा तथा हि। यमि तो वसनः कांता रासंगि नो नायकस्य
समप्रभावा देवा गमाभावः॥ एवं देवतो मा भवेत्। तस्मिन् तस्मिन् निर्जरा भावोपि। रतिव्यतिरो को
विशेषश्चेत्तु प्रमा नोपमेययोः। उपमानोपमेययोः कश्चिद्विशेषो यत्किंचिदप्यतिरेका
का लंकारो भवति। यथा सुधेव सुसत्यमानं दया निमानसां। प्रहं न प्रचि क्लिप्तो स
॥ २१॥ मोहयति संतर्हं॥ २०॥ यत्र प्रमा नभूत सुधा तदुपमेय भूत न सुधायाः संतो ह व
त्येनेव विशेष इति भवति वयतिरेका लंकारः। यथा प्रतिचित्रमिदं भुवने सहेतिः
सहभा वश्चेद्भा स ते जन रंजकः। यत्र जन रंज कः सहभावः सह वर्जिता। भासते तर्हि स
त्यलंकारः॥ यथा प्रतिचित्रमिदं भुवने प्रतिपादिता दितमेव महेजगती पत्रिना वि
चरन् नृपिय निधनं स वितो भव दीप प्रताप दिवा प्रतिभा। प्रसा वं त गवन्ति वि
विनायक ताविक दान पयोपयो निधितः सह सा जनि मे त्य यशो महदी धिति

॥ २१॥

रत्र नग उल्लास कुरुते महता ॥ २१॥ यत्र प्रताप दिवा पते र्द्यौ र्दि म दधि ते श्व स हं भा
तो जन रंज को भवत्येवेति भवति स्त हो त्यलंकारः॥ ननु भव दीप प्रताप दिवा
पत्रिने त्यत्र सुत स्य प्रेत्प रर स्य पूर्वोप का रो गुरु रेवेति श्रुं दो भ ग र ति
चेन्ते रेफ स युक्ता हर य हरं विक्रयेन गुरु भवा जे इत्यतः पाठ का लो ल सु
त मो धारणा योप कार इत्य दोषा तः॥ यत्र जन रंज क इति विशेषण
तः॥ सहेति रपिः पुत्रे भा रं व ह विग र्द भो इत्या दौ न स हो त्यलंकारः॥ वि
नोक्ति विना श्रद्धे विना किंचित्प्रस्तुतं ही न मुच्यते। यत्र किंचिद्वस्तु वि
ना प्रस्तुतं वस्तु हीनं प्रप ह्यं उच्यते तत्र विनो त्यलंकारः॥ यथा प्र
मं ६ मुच्य सं दो ह स पा दित मानिं दितं॥ यथा जन्म र ता जन्म विना क
त त च सं चयं॥ २१॥ यत्र सुकृत संचय रूप किंचिद्वस्तु विना प्रस्तुतं जन्म

॥२२॥

अतो तादृगपि जन्मः प्रपद्यते मुक्तमिति विनो न्यतः कारः ॥ समासो
क्तिः परिस्युतिः प्रस्तुते प्रस्तु प्रस्तुतस्य चेतः ॥ यद्विदुस्मि रश्मि
दर्शे प्रस्तुते वर्तिते सति ॥ प्रस्तुतस्यान्यपरार्थस्य परिस्यु
तिर्भवति तदा समासोक्तिरन्तःकारः ॥ यथा हृदयकल्पिता
याः ॥ अपि प्रकृतितमा लनीलतायां स्थितवति यानि दिनानि ॥ २२ ॥
संगतिः ॥ अहं विधि विधाने तोयुनैव कथमपि नानि पुन
नैव हि प्रस्तुतानि ॥ अत्र सखीनां मध्ये परस्परं मालता

॥२३॥

गुणवर्णनकाले केनचिद्विरहिणा कृते प्रस्तुतमालता लता व
स्थानवर्णने ॥ प्रस्तुतस्यः अभिनयकामिनी संगस्य मुकुलि
तेत्यादि परमहेतवे परिस्युतिर्भवत्येवति भवति समासोक्ति
रन्तःकारः ॥ श्लेषः परदे चैतानां नार्थप्रतीतिः सप्रयोजना ॥ यत्र प
दकिंचित्प्रयोजनवशात् नानार्थप्रतीतिर्भवति तत्र श्लेषा
न्तःकारः ॥ यथा हृदयकल्पितायां ॥ ज्ञातारो भूततां ते प्रव
त्ततरसुरराण संज्ञा सभागा यस्य प्रोढप्रतापज्वलनकृति

ता नायकावातित्रैहिनीनां। धाराभिर्द्विनवाराशुदितानि ज
 मनः सत्प्रसीदोचिताभिः पूर्णत्वं प्राप्य तर्ह्ये सकलबलभृता
 नो दुस्तरत्वं भजेति ॥२४॥ अथ भृशं पुनरेनराजानः पूर्व
 ॥२३॥ ताश्च। सुरराण राशे। नयवनक्षिता। राइइयवृत्तिराशेन ॥२४॥
 जस्ताः शोषिताश्च नायकाश्च राशेन अधिपतयो भर्तारश्च
 वाहिनीराशेन सेनानपश्च दुस्तरराशेन प्रयोध्यत्वमले

अत्र च कथितमिति सप्रयोजनैवेकैकपदस्य नानार्थता इ
 ति भवति। ह्येतेषां लंकारः। अथ प्रस्तुतप्रशंसा सास्यात्। यत्र प्र
 स्तुतानुगा। यत्र साध्यप्रस्तुतप्रशंसा सा। अथ प्रस्तुतस्य
 अप्रकृतवर्णस्य प्रशंसा सास्तुतिः प्रस्तुतानुगा भवति प्र
 स्तुते प्रकृतवर्णव्येव पद्यवस्यति न ता प्रस्तुतप्रशंसा लं
 कारः। यथा। स्वर्णं प्रस्फुरमानमंशं संसरः संभ्रति रात्रि
 र्भवद्वा। एतद्वरसारपूरिततया संशोभितस्वर्धुनिः ॥५॥

नेरवमा॥ नितोपदिपुनगामागदना
न्वयैः किंहीनः परिशंस्यते सजगताहंसः प्र
रांसास्पदः॥ २५॥ अत्र प्रस्तुते सदृश
हंसस्येयं प्रशंसास्तुतिः प्रस्मिंश्चिदभि

॥ २४॥ केरवमानिते प्रहापुषे ययवस्यताति भवतिः प्रस्तुत प्रशंसा
लंकारः॥ एतएव हि। सामान्येव लक्ष्ये विशेषोक्तौ सत्यासएव
सामान्यविशेष एवालंकारः स्यात्। यथा॥

धिगहोकाग्निनी पुरुषानलं परुषकर्मिणः॥ जादितान्यपि नु
चंतियदमाकाग्निना लुते॥ २६॥ अत्र काग्निनः काग्निना लुते स
र्वमेव त्यजंताति सामान्येव लक्ष्ये जिवितल्या गरुपविशेषो
क्तिः सता इति न वनि सामान्यविशेषालंकारः॥ भवेदर्थानर
न्यासो नुषक्तार्थोतराभिधाय॥ यत्र मुख्येनार्थेन अनुषक्तं स
हितमुख्यार्थस्यैव परिपोषकतया अभति रं पदार्थोतरमुख्य

॥२५॥

तेतत्रार्थान्वासात्तंकारः॥ सरात्रलोचनमन्मथदूतराव
एविदेहभ्रमापतिनंदिनीहते॥ गगामरामस्परदैर्यमालयं
नकामिनाकिंचिदपीहदुःकरं॥ २७॥ मत्रकामिनांनकिंचि
द्विदुःकरमितिमुख्येनार्थेनः प्रनुषक्तं संहितं रावणस्पृष्टमा
यमात्रयगमनं पदं मुखार्थस्यैव परिधोषकमर्थं रितं प
राधीतस्मुच्यतेतिभवतिः मर्थंतिरन्वासात्तंकारः॥ फले

॥२५॥

नप्रकटाभूतेपर्वीकोक्तिस्तुकारणे॥ कारणेफलेनै
वप्रकटाभूतेसतिपर्वीकोक्त्यत्तंकारः॥ यथाहुदयक
ल्पज्जनाया॥ निजाश्रुभिः युतरितभूप्रदेशाः यिपासया
पातपयः प्रवाहाः॥ वनाप्रतीभूतदरागिरिणाप्ररिपि
याः प्राणप्रियाप्रयंति॥ २८॥ मत्रप्ररिपिवाणं नि
दिदराश्रवणरूपफलेनैवराश्रुषेदंरूपकारणं प्र

श्रीगणेशाय नमः ॥ राजा
मन्त्राद्यन्तर्गतं कुलसंस्कृतं
मन्त्रं नमः ॥

कंठ्यं भवतिरतिभवति पयो मे कल्पलंकारः ॥ स्तुतिव्या
जेन निंदायां स्तुतिर्निंदाभिधामने स्तुतिव्याजेन निंदायां
सत्यां स्तुतिर्निंदा लंकारः ॥ धन्या धन्या द्वात्रिंशतिस्तवेयं
धन्या धन्या चेदृशा धर्मबुद्धिः ॥ मातुः कंठ्येदिनीया तु
राप्रदुर्भूता गर्भिता गर्भयाते ॥ ७८ ॥ अत्र परशुराम
स्य द्वात्रिंशत्तौ धर्मबुद्धौ धन्यत्वोत्कीर्तनेन हतापिस्तु

श्रीगणेशाय नमः ॥
पत्रम् ॥

तिनिंदेवः प्रत्यंता धर्महेतुमातृ कंठ्येदगर्भिता गर्भयात कर्त्तव्या
तृतीया भवति स्तुतिरलंकारः ॥ यथा ॥ वासुदेवस्यैव त्वामाभ
यति महाजनाः ॥ अत्र भोगपरित्यक्तं यत्करोषि दिगंबरं ॥ ५० ॥ अ
त्र भवभोगपरित्यागपूर्वकं दिगंबरत्वं कारिणं संमाहाजन
वृथा भजंतीत्यनेन हतापि निंदास्तुतिरूपैव ॥ यथा हि ॥
यं खलु सांसारिकभोगा विरलं दिगंबरं महाशिवरूपं कुरु
रति ॥ इति भवता निंदास्तुतिरलंकारः ॥ पादोपस्तुमस्तु

लस्यप्रतिषेधो विचारणात् ॥ प्रथमतः प्रयुक्तस्त्वस्तुनः पुनर्किं
 चारणात् तदवनिषेधः ॥ क्रियते तत्राहोपालंकारः ॥ यथा ॥ आलो
 किंयाहिसरः सरसंस्वंजदयं ॥ अथवा लोदयात्रैवकांतायानयन
 ॥ २७ ॥ ५१ ॥ पत्रस्वंजनालो किं सरोवाही प्रथमतः प्रयुक्तं तथावि ॥ २७ ॥
 चारणाकांतायानयनद्वयमावेत्यनुशातस्य निषेधः कृतः इति भव
 तिः प्राहोपालंकारः ॥ ५१ ॥ विरोधो नुपपत्तिश्चेद्गुणद्वयक्रियादिषु
 ॥ गुणद्वयक्रियादिषु यद्यनुपपत्तिर्वर्तयते तदा विरोधा लंकारः
 यथा ॥ सकादराः शीतकरो यो प्रांहाहति संततं स च कालकृष्णं दूरो यो

मेशारणतां गतः ॥ ५२ ॥ अत्राहकरस्य शीतकरत्वमनुपप
 त्तं इति वर्णनाद्भवति विरोधा लंकारः ॥ श्लेषादिभिर्विरोधश्चेद्दि
 शोधाभास उच्यते ॥ यदि वस्तुतो विरोधो नास्ति श्लेषमात्रे
 लोवविरोधो भासते तदा विरोधाभासा लंकारः ॥ यथा ॥ इदं य
 द्यः यः कृतः ॥ ५३ ॥ विरोधो न शिवाप्रभुः समदनेपिनो
 मन्मथः कलानिधितया स्युरनपि सदानदोषाकरः ॥ भवन्न
 पिपतिः श्रियो न च जना दनं त्वं गतस्तदुत गुणोत्तरोऽदय

॥२६॥

भूपतिर्भासते ॥५३॥ अत्र भूतेषु लविरोधो भासते ॥ तथा हि । यः शि
वो महादेवः स तु शिवायायावत्माः प्रभुर्न वति एव । अयं पुनर्भ
वतिः शिवोपि स न विवा प्रभुर्न इति विरोधः । स वस्तुतो विरो
धो नास्ति तथा च शिवोपि कल्याणस्वरूपेपि । अयं शिवाय
कल्याणाय । प्रभुर्न प्रसमर्थो न । तथा चायं भावः । अनेव
हवः स्वयमेव कल्याणरूपाः परकल्याणकरणे । प्रसमर्थः । अ
यं तु स्वयमपि कल्याणमवोर्थ निष्पत्तावरूपः परकल्याण

॥२६॥

करणे च समर्थ इति वमगेपि बोध्यं ॥ इति भवति विरोधाभासात्
कारः ॥ असंभवोर्निष्पत्तावसंभाव्यत्ववर्णनं ॥ अर्थस्पर्शार्थ
स्वनिष्पत्तौ सत्यायनः । असंभाव्यत्ववर्णनं क्रियते तत्रासंभाव्यत्वं
कारः ॥ यथा माधवचंपूषेयं ॥ अलि नयेन निहितो भाले महिष
सत्तमः ॥ पश्य देवस्य माहात्म्यं तेनैवास्वहयो हतः ॥५४॥ अ
त्र महानं कृतं तेनैव स्वराहनस्यापि हननमित्यस्यात्मता सं
भावितत्वं पश्य देवस्य माहात्म्यमित्यतोक्तं इति भवत्यसं

सायवि
लंस्त

॥२८॥

अकारंकारः॥ श्लोकतात्पर्यं तु भाष्ये बाले॥ अने सति संसुखमा
जघन्महिषः सत्वरं चिन्तयती भूतमथ तमुत्पृष्ट्वा भागेन निनिनौ
माहाजवियान् बालो हयशिरसि लग्न इति विशेषेति रनुत्पत्तिः ॥२८॥
कार्यस्य सति कारणे। कारणे पि जाते सति कार्यस्यानुपत्तिर्य ॥२८॥
अवर्ण्यते तत्र विशेषोत्पत्तिं कारः॥ यथा। दुर्जनैरपि हते दुरुज
नेनैव कोपमुपपन्नं जातः। कोपमुपपन्नताः कदापि चेन्ना

पल्लतादिभिर्विधानकारणैः॥ ५५॥ अत्र दुरुत्तररूपकारणे जाते पि
कोपिरूपकार्यभावः॥ एवं कोप रूपकारणे जाते पि अपकार रूपकारणै
स्त्रिंशत्कार्यजन्मभवति तदा विभावनालंकारः॥ पद्यानां भवचं स्तु
तिपतएवेति भवति विशेषोत्पत्तिं लंकारः। विभावनां विनापि स्यात्कारणं
कार्यजन्मचेत्। पदिकारणं विनापि कार्यजन्मभवति तदा विभावनालंका
रः॥ पद्यानां भवचं प्रगल्भे। अत्र लसति सति यस्मिन् कौतुकेनैव नूतनं भव

॥३०॥ तिसुरसमाजो व्याकुलः सुदरीभिः ॥६॥ शतरक्षो नायकामधी
 रोगभवति न हि गरीयास्तस्वतः किं बलीयान् ॥५॥ प्रवृत्तलो
 कगमनो घमरूपकारणं विना सुरसमाजवैकल्यरूपकार्यो दयाद्व
 तिविभानात्वंकारः ॥ परव्याप्तभिन्नदेहित्वे कार्यहेतोरसंगतिः ॥३०॥
 कार्यकारणयोरस्वगतं प्रमसिद्धं यद्भिन्नदेहित्वं भिन्नस्थानस्थि
 तत्वं तस्मिन्सति असंगतिरत्वं कारः ॥ यथा उपकारिमुखे वंदुस्त्वम

लंबति दिव्यभिन्नः करो सहसैव प्रकारांते दयोपि गिरि रिमाः
 इत्यत्र उदयाचलचूडा ग्रीयदिवाका संबंधरूपकारणगि
 रिदरी प्रकाशरूपकार्ययोः प्रसिद्धमेव भिन्नदेहित्वमिति न
 भवति असंगत्यत्वंकारः ॥ विषमं यत्प्रनोचित्यमन्यो न्यान्व
 यकल्पने प्रनोत्यस्य परस्परस्य प्रन्यवकल्पने संबंध
 कल्पने यदि प्रनोचित्यं प्रनुचितत्वं वर्ण्यते तर्हि विषम

न्तरेववचोमतं। कचिसवतिकस्यापि जायते जीवितोदयः॥५२॥
 प्रत्रः प्रमत्तस्त्रवणपकारण। तवितोदयपकार्यकौः प्रसिद्ध
 तु एकदेशे एवमेव यत्रैवास्तं स्त्रवति तस्मैव जीवितोदयदर्शनात्।
 इदं तु दुपकारिभिरुचिं दुस्त्रममत्त कचिस्त्रवति कस्यचिज्जीवितोदये॥
 भवतातिः प्रप्रसिद्धो वभिन्नदेशात् मुक्तमिति भवति रसंगति
 रंत्तं द्वारः॥ प्रख्यातपदोपादमानु॥३६॥ याचलचूडाग्रमा

॥३१॥

लंकारः॥ यथा चैतनेन वता कल्पकं कांतविरहोपपद्यंसेवा
 विवेकिताधातुरिह हेतुरहेतुः॥५६॥ प्रत्रता कल्पकांत
 विरहयोः संबंधकल्पने कल्पदयोः प्रयोगेनैव प्रनुचितत्वं
 दर्शितं इति भवति विषमालंकारः॥ प्रयोऽयं वस्तु संबंधे स
 प्रमोचित्यवर्णने। परस्परं वस्तुनां संबंधे उचितत्ववर्ण
 ने कृते सति समा लंकारः॥ यथा उचितं यत्नं तं दंतं तं

आरातिरन्येवधनोयंविप्रतातिता॥३॥

॥३२॥

भवदरातिभिः॥ ईदृशेषु विधानेषु त एव नाम ता यते ॥ ६० ॥
= पत्र त ए दंतयोः संबंधे उचितत्ववर्णना द्रवति समाहृतं
कारः॥ विचित्रं चेन्नयत्न स्थापित फलप्रदः॥ काय
लेशेन सौख्यनित्यभेदे यत्तपस्विनः॥ ६१ ॥ = पत्र दुस्वरूप
फलजनकः कायलेशकमोयत्नः स तु विपरितं सुखमप
फलं जनयतीति भवति विचित्रा तं कारः॥ अधिकं त्वधिका

॥३॥

आराधयेयाधिकवर्णने॥ = अन्येभ्यः = अधिकारप्राधाराधे
ये = प्राधिकवर्णने हते सति = अधिकतं कारः॥ यथा दूरं ता
= अस्ति ब्रह्मांडां इति यस्मिन् लोकाश्चतुर्दिशा स्मिन् न पिनते त
मातिका निर्जगति कान्तिता॥ ६२ ॥ = पत्र चतुर्दिशा लोकाश्च य
त्वेन इतरा ये रूपाः = अधिके तप ब्रह्मांडे कान्तिर्न मानात्पनेन
= प्राधारी भूत ब्रह्मांडादध्यागत क्रीत रापि न स्पष्टमेव

॥३३॥

कृमितिभवतिःप्रधिकालंकारः॥॥प्रत्योन्यंतत्रयत्रस्याद
पकारःपरस्परं॥यत्रपरस्परंउपकारोभवेत्तत्रप्रत्यो
न्यालंकारः॥यथा॥विनयेर्भातिविधेयंविनयोर्भाति
विद्यया॥धनेराभातिदानानिदानेर्भातिधन्यान्पि॥३३॥
=पत्रविद्याविनययोर्धनदानयोश्चपरस्परमुपकारवर्ण

३३३५

नैनभाति
प्रत्योन्या
लंकारः

विशेषःख्यातमाधारंविनाप्राधेयवर्णते।प्रसिद्धं=प्राधारंविनापि=प्रा
धेयस्यसंलेनवर्णितेक्षतेसन्निविष्टोषालंकारः॥यथा॥असंगतेपिजय
सिंहमहीमहेन्द्रेनूनंविभातिशुवनेषुगुणस्तदीयाःदूरीकृतेश्च
गजदेविरमेवयात्रादुङ्गलतेपरिमलोविमलःसकोपि॥३४॥
=पत्र=प्राधारंसज्जानंविनापि=प्राधेयानांगुणमलं वर्णितंएवं
मृगमदंविनापिपरिमलस्पृहीहृगवतिविशेषालंकारः॥पंथी

॥३४॥ व्याघातोन्पन्निया करि क्रिया न स्यां करोति चेत् ॥ पत्न्या क्रिया काराय भाष्य
 दित इत्यां क्रियां करोति तदा व्याघातात् संकारः ॥ यथा हृदय कल्पनायां
 विधुरे वृत्तग सुशान्तं कुरुते सैव क्रितोः सुधामये ॥ मयि पश्य विवे
 र्विषयं संसृष्टं देहि मिह हति प्रणि र्गुणं र्गुणं ॥ ५६ ॥ पत्न्यं शोभयति ॥ ३४ ॥
 भावगिरिण शब्दस्य दह क्रिया वर्णनेन भवति व्याघातात् संकारः ॥ ५७ ॥
 उत्तरोत्तरं कार्येण धारया लुफु ॥ उत्तरोत्तरं कार्येण धारा

वर्णने भवति हृते सति गुं फालं कारः ॥ यथा ॥ श्रमेण विद्या श्रत का विवेक
 स्तेना विधीरस्य विसो ह भंगः ॥ उत्पद्यते पुर्वज निमज्जत मज्जत पुण्ये
 सति ससहाये ॥ ६६ ॥ पत्न्यं श्रमेण विद्या विधया विवेकः विवेके ॥
 न विमोहनं ॥ उत्पद्यत इति कार्येण धारा वर्णनेन गुं फालं कारः ॥ ५८ ॥
 हात मुक्त रित्यर्थं श्रेणी रेका वली मोता ॥ यत्र गृह तमुक्त रीतिना म
 र्थानां श्रेणी भवति तत्रैका वलं कारः ॥ ५९ ॥ पयं भावः ॥ प्राग् वर्णित योर

रथयोमये-प्रतिमपदार्थवर्णनांगतया एकस्यग्रहणं-प्रत्यस्य
 त्वागः॥ एवमुत्तरोत्तरं यद्विभवति तत्राप्यसंस्कारः॥ यथाहुदयकल्प
 त्यलतायां॥ मपुनिपन्नपिबतिद्विरेफः पञ्चविधातिश्रवणेश्रिया
 ॥६५॥ याः॥ स्पृष्टात्पमुष्णः श्रवणं चनेत्रंनिर्योतिनेत्राश्चरवत्कटाक्षः॥३५॥
 ॥६७॥ पत्रागवर्तिनयोः पत्राद्विरेफः २ दीर्घध्वे-प्रतिमवर्ति
 नेद्विरेफः स्यगेनपत्रग्रहणं तत एवपश्चात्श्रवणयोमये-प्रति

मवर्तिनेद्विरेनपश्चात्प्रत्यासंगेनश्रवणग्रहणं एवमुत्तरोत्त
 रमपिबतिनवतिएकावत्यसंस्कारः॥ एपकैकावलीयोगान्मा
 न्मातादापकमिष्यते। प्रदार्थानांतुल्यधर्मकचनरूपध्वे
 स्प्रागुक्तदापकस्यएकावल्याश्चयोगान्मातादापका
 वल्यंकारः॥ यथा॥ मघश्रयतिपुण्येनविवेकंमनिक्ता
 वि। नेकस्तुममात्मानमात्माहृष्ययं॥६६॥ पत्रमत्या
 रा ३२

॥३६॥

दीनामाश्रयत्वेनैकधर्मोत्पादपदं॥ अथ च प्राग्वर्णितयो
र्मतिर्विवेकयोर्मध्येऽप्यश्रमवर्णनमतिपतित्यागेन गृहीतं
वमुत्तरोत्तरस्त्वेनैकावत्यपि इत्यनयो रित्योगाद्भवति
साक्षादिषकात्तंकारः॥६॥ न० चेवं सतिऽन्येषामप्य
तंकाराणां परस्परयोगा गाद्भवतुऽतलंकारांतरमि
त्रै चैतऽप्यत्र हि प्राक्तनां विदुषा मनुषवनुसारेण पृथ

॥३६॥

क्त्या व्यावहारः॥ नान्यत्रापि ति उत्तरोत्तरमुत्कर्षवर्णिते सा
रउच्यते। उत्तरोत्तरं पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् उत्कर्षवर्णिते सवि
नवतिसारा तंकारः॥ यथा। सारा लोकेषु विहा सस्ते
षु सारा विवेकिनः। तेषु नुष्णनकर्तारस्तेषु ह्यस्य पदानु

ॐ

॥३७॥

सं५

गः॥६७॥ पत्रेतरलोकेषु विद्वांसः सारा उत्तमस्तु विदुः
स्तु विवेकिन एव मुत्तरोत्तरमुर्कषवर्णनेन भवति सारा लंका
रः॥ क्रमिकाणां क्रमोपानेयथा संख्यं क्रमान्वये क्रमिकाणां
क्रमेण कथितानां क्रमोपाने क्रमेण कथिते पदार्थे क्रमेण
नव्ये सति यथाख्या लंकारः॥ यथा माधवचंद्रप्रबंधे॥ कोकानां कु

॥३७॥

लसंश्वकोरतरुणा वैकल्पमुन्मूलयन्तं नो जानिनिमीलयन्कुमुदिनीरुन्मी
लपन्नर्ततः पांथानां कुलतां नयनकुलवधूचेतस्समुल्लासयन्तं स्या
न्नेदिवापतिः समुदपेयात्पेयदोषापतिः॥१७०॥ अत्र क्रमिकानां को
कानां कुले पयश्चकोरतरुणा वैकल्पमुन्मूलयान्निस्पादिविशेषण
पदार्थानां क्रमोपानेदिवापतौ दौषापतौ च विशेषपदार्थे क्रमेण न
येन नवति यथा संख्या लंकारः॥ नन्वत्र सर्वाण्येव विशेषणानि उ
क्तानि गोदपि विशेषयोः संनवंतीति ह्यथा संख्या निमित्तेन पतः

अधिकवस्तुग्रहणः पश्चिद्वस्तुग्रहणेन न्यूनवस्तुग्रहणं यदि
 वर्णितं तर्हि नवस्तुग्रहणं नकारः ॥ यथा ॥ प्राणान्प्राणमयुधि
 ॥ ३० ॥ मन्त्रमन्त्रं गजेभ्यः कृतं यज्ञः किञ्चपि कैरपि वारधारेः ॥ केचि
 तुनर्भुविनिरर्थकजावितार्थं वि-क्रीतमेव सुयशो विदिता ॥ ३१ ॥
 प्रयातैः ॥ अत्र पूर्वार्द्धे प्राणरूप-पू-नवस्तुग्रहणेन यशोम

पाधिकवस्तुग्रहणं वर्णितं उत्तरार्द्धे तु यशोमपाधिकवस्तुग्र
 हणेन जावितरूपाल्पवस्तुग्रहणं वर्णितमिति नवतिपरि
 चत्पालंकारः ॥ अत्र तिष्ठिग्रहणं प्राणेष्वपि यशोगच्छित्तं
 इति ॥ ३२ ॥ परिसंख्यानिमित्तार्थनिषेधाः श्रेष्ठतो न्यतः ॥
 पत्र एकत्र निषिद्धस्य पदार्थस्य अन्यत्रापि श्रेष्ठेण निषे
 धः क्रियते तत्र परिसंख्यालंकारः ॥ यथा ॥ ३३ ॥ यद्देताद्वयफलं

॥८॥

स२

नास्ति पा० प के स्मिन्कलो युगे ॥ केशा राधेषु सर्वेषु मंत्रये वा
दिकेष्टधिपि ॥ १३ ॥ पत्र व हे निषिद्ध स्वपलस्य श्लेषे ए निषे
धः सत इति परिसरवा लंकारः ॥ वाकाराद्यैर्विकल्पश्चेदलं
कारः एव हि ॥ यदि वा राद्यनिदिना विकल्पः क्रियते यमेत
र्हि स एव विकल्प एव प्रलंकारः ॥ यथा ॥ प्रबंधो वा भवतु भव
काराग्रह मधिस्तुतिर्वर्निता वा प्रसरतु सतां संसदिसतासरो

॥८॥

बंधो २

जातीनां कान्दलमिलनलिनाः कटाक्षस्तेसा सलक्ष्यम
पिमन्यास्पतिरूपात् ॥ १४ ॥ पत्रः प्रबंधो भवतु बंधो
वा भवतु स्तुतिः प्रसरतु निर्णय प्रसरतु इति वा राद्यो नित
विकल्प करणाद्भवति विकल्पा लंकारः ॥ समाधिकार्यसो
कव्यं कारणंतरसंनिधेः ॥ यदि कारणंतरसंनिधात्कौर्त्त

काव्यवित्ताम् ॥

118211

व्यस्य कार्यस्य सौकर्यं सुखेन कर्तुं राक्षतावर्ण्यते तदा समाधि
 रत्नं कारः ॥ १५० ॥ पस्तं यातो दिनमगिरसो नृषयस्त्वय्य
 मंगंतू र्णं तू र्णं रन्वय कचयोः केलिपत्रां बुरातं ॥ रत्या कल्पप्र
 चलितुमिपं यावदुक्कं हिता भक्ता वत्प्रीतो जनेन यतिपनेना डं वरं
 रां बरादिः ॥ १५१ ॥ प-२ सूर्यास्ते कर्तव्यस्याभिसाररूपकार्यस्य

118211

त्रेर्षं प्र इ वररूपकारणांतरसंनिधानेन सौकर्यं जातं ॥ अभिसारहि
रनोदये सुकर एव इति नवति समाधिरुत्तं ॥ २ ॥ न यस्मा मेक संब
धना जातुं पः समुच्चयः ॥ यत्रैक संबधना जातुं न पदार्था गुफु
ग्रथना भिद्यते न च समुच्चयात्तरं र्वरः ॥ यथा तत्रैव ॥ निषीयम
दां वुरोदरवरो वरायें हिल सदाति पित्रि नं न खलु वेदनै
काहितं ॥ ॥ ययं यतति धावति भ्रमति कर्तुं ति ध्यायति प्रताप्य

॥२३॥
॥४३॥

विष्णोः प्रलयापतिस्फुरेत्तंचति ॥७६॥ अत्र इदं पदं काच्य
मप्यपुरुषसंबन्धो जावहूनां क्रियापदानां ग्रथनया भवति
समुच्चयात्तंकारः ॥ प्रत्यनीकं वलंबतः शत्रोः पक्षपराक्रमः
॥ यत्र बलवतः शत्रोः पक्षे पक्षीकृते कस्मिंश्चित्पराक्रमो ॥ ७७ ॥ २४ ॥
वर्ण्यते तत्र प्रत्यनीकात्तंकारः ॥ प्रयंभावः ॥ यत्र रात्रु
वैदीयात् ॥ स्वयं जेतुं शक्ताः तत्र तत्पदाश्रितुं बलं स्वयं चिन्तयः
तदतिवर्णितं न वेत्त्येतत्तंकारः ॥ यथा ॥ श्रीः ॥ प्रशक्तो ये तावन्तव वदनसौंदर्यवि

जवेसुधाधामाधामप्रसररभसादेत्यसहसा ॥ सरोजातं
जातुस्फुटतदनुकारीतितो निवायां मायाकावधिजलिनयसेषमहसा
॥ ७८ ॥ अत्र कांता मुखसौंदर्यविषये असमर्थः ॥ श्रं ५ः कांता मुखानु
कारिताकांता मुखपक्षीदूतं सरोजातमेवमलिनयतीति वर्णना
इवती प्रसनीकात्तंकारः ॥ प्रथा हृदयः अयं तीक्ष्णमुपमानस्य हीनस्य मुप
मेयतः ॥ प्रसिद्धोपमेयदिप्रसिद्धोपमानस्य हीनस्य वर्ण्यते तर्हि प्रतीपात्तं
कारः ॥ यथा हृदयः अयं न पश्येदस्मिन् विरहतादात्म्ये यो लोचनगोचरो

नूतः कर्णेन किं किं सुरजः सहेए किं नानुवापि किं मर्कुनेन। अत्र प्रसि
 दोपसिद्धोपमानं उपमेयात् नपात् ॥ ४ ॥ नलं वर्णितमिति नवद्विप्रतीमा
 लंकारः। केचित्तु पूर्वोक्तप्रतीकोयनालंकारमध्य एव प्रतीपस्याप्यतनो
 वमिच्छन्ति। उत्रासो न्यमहिम्ना चेदेषो ह्यन्यत्र वर्णिते। यदि न्यन्यस्या ॥ ४ ॥
 पिमहिम्ना गुणप्राचुर्येण अन्यत्र दोषो वर्णिते तर्हि उत्रास्मा लंकारः ॥
 मधुलिहस्तदनागपविजितं यदि न चंपककोरकमाश्रयेत् ॥ सनु
 दितेपि धोमहिनी न केकमहिनी यमिनि उदुःकतं ॥ ५ ॥ अत्र च

॥ ४ ॥

पकगुणमहिना तदनाश्रयणत्वं मधुलिहो नापवर्णना दोषो वर्णित
 : एवं विधुक्कमालिन्योरपीति नवसंज्ञास्मा लंकारः ॥ ४ ॥ रूपं वेदन्यथासा
 त्पूर्वरूपता। कस्यचिद्वस्तुनः अन्यथा नूतं रूपं यदि केनचित् हेतु
 न्नातथा स्यात्सु नसादनामेव पूर्वस्थितं रूपं स्यात्तर्हि पूर्वरूपता लं
 कारः ॥ यथा उपेसत्रेतातो निजचरणकानि नूनमातः समता
 मो नूतवत्तदवतिक्ता केचतुश्चरणस्य धर्मस्य वेतायामेव

पुरस्सापैवं जयिनि जयसिंहदिति पता बभूवुश्च चार पुनरपि न
 वास्तस्य चरणः ॥ ८१ ॥ पत्रं न युगे चतुरश्रं चरणस्य धर्मस्य
 त्रेताया मेकस्य हानिर्दीपरे द्वितीयस्य कलौ च तीर्यस्येति क्रमे
 ॥ ८४ ॥ एतानि मेकचरणत्वं मापेन्न स्य तस्यैव पुनर्जयसिंहदिति ॥ ८५ ॥
 पतौ जयनिसति चतुश्चरणत्वं पूर्वभावस्य प्राप्तिर्जातेति
 न वार्ति पूर्वमप्यतात्वं कारः ॥ तदुल्लेखगुणे म्लाने त्वन्यतः स्व

न गुणोदयः केन चित् हेतुना स्वगुणे म्लाने सतिः प्रपतः पुनः स्व
 गुणोदयो यदि तर्हि तदुल्लेखः ॥ यथा ह्येकः पततामो गत
 वप्रतापान लडाहितानि चिरं विरूपाण्यगिर्मंदिराणि ॥ प्रथोक्त
 पादद्वयमेकदृष्ट्या लभ्यस्वरूपाणि निराहितानि ॥ ८२ ॥ पत्रं
 प्रतापान लडाहेन विरूपताप्राप्तानामगिर्मंदिराणामपुनः कृपादृष्टि
 दृष्ट्या सर्वस्वरूपता भोज्यात इति वर्णनाद्भवति तदुल्लेखः

पूर्वकृततालंकारे पूर्वावस्थितरूपस्य नात्र एव तद्गुण (नकारेण
 नमोतामाभं न तु सर्वधाना ना इत्यनयोर्भेदः ॥ ६३ ॥ संगतान्यगु
 ११२५ ॥ लयंगीकारे एवाहुरतद्गुणं ॥ संगतस्य सह वर्त्तिनो न्यस्य गुणानां
 गीकारे गुणग्रहणेऽप्यतद्गुणलंकारमाहुः ॥ यथा ॥ ६४ ॥ नो
 न सह तोपि सज्जनो नाददाति न च किंचिदुज्जतिः क्वच संकलनकातरा
 भूतः किमपि स विस्तृता कति न वेत् ॥ ६५ ॥ अत्र संगारं तस्यापि दु

२४५१

जनस्य काचस्य चक्रमपि गुणं सज्जनो मणिश्च नाददाति वर्णनाद्व
 तिऽप्यतद्गुणलंकारः ॥ अपक्वावर्ण्येनैव स्तु गुणदोषास्तु न यदिव स्तु
 गुणेति चेत्पि चऽप्यतमं प्रसमयीमिति वर्णने रदेव स्तु न वा गुण
 करं न वा दोषकरमित्याकारहं कहेन यातर्हिऽप्यवशात्कारः
 यथा ॥ एष नूनमवनी ॥ ६६ ॥ शिपिः सितः सुरसमाजपालिनः ना
 दतोपि नृपस्तुनामुना चेदहो रुतिरितीहकार भवेत् ॥ ६७ ॥
 अत्र नादरास्पमहापुरुषस्य केन चिन्नपस्तुना हतो नाद

स्तोत्रं विंशतिः इति ब्रूते नवाङ्गुलं कुरु इति न स्यादिति तत्त्वार्थेनेन भु
 वतिः प्रवृत्तान्कारः ॥ प्राच्यसिद्धस्वगुणोत्कर्षेऽनुगुणः परसंनिधेः पर
 संनिधावरात्प्रसिद्धे एव स्वगुणोऽधिकोत्कर्षवर्णिते सतिः ॥ २६ ॥
 अनुगुणान्कारः ॥ यथा ॥ श्रेष्ठः ॥ अपामाना सह जमेन कटाक्षः ॥ कज्जले
 रतितरांघ्रनभासः ॥ विश्वतोऽपि विरतानि मुनीनां सर्वतोऽपि निरयंति मनांसि ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ सह जपामाना नां कटाक्षानां कज्जलेन संनिधानात्पुनरधिकोत्कर्षवर्णिते
 नेन भवत्यनुगुणान्कारः ॥ ३० ॥ प्रश्नोत्तरकर्मणोत्कर्षवर्णितेनेन भवत्यनुगुणान्कारः ॥ ३१ ॥
 रतिर्भवेत् ॥ प्रश्नोत्तरकर्मणोत्कर्षवर्णितेनेन भवत्यनुगुणान्कारः ॥ ३२ ॥
 तरकमस्तुः पादो प्रश्नः पुनरव्यवधानेन बोधोत्तरमिति ॥ यथा ॥ प्रश्नोऽपि को जीवति
 यो यज्ञास्वी जीवन्मृतः को न हि यः पराधी ॥ को यासु रवी चेतसि

प्रश्नोऽपि को नाम दुःखी हृदि यस्य लोभः ॥ ३३ ॥ ईशा आगात् आगात् आगात्
 ॥ ३४ ॥ प्रश्नोऽपि को जीवती प्रश्नस्याव्यवधानेनैव यः पशस्वीत्यु
 त्तरं दत्तं एव मग्रे पाति भवति उत्तरान्कारः ॥ ३५ ॥ पिहितं परि
 वृतांतज्ञानरूपकलेखितं ॥ परिच्छिन्नं तज्ञानरूपकं चेष्टि
 तं यत्र वर्णितं तत्राविहेतुत्वं कारः ॥ ३६ ॥ यथा ॥ एतदीयवृत्तां
 तो यं मया ज्ञात इति ज्ञापयितुं यत्र तस्मात्मेव चेष्टा मात्रं क्रिय
 ते ननु किंचिदुच्यते तत्रायमन्तं कारः ॥ यथा ॥ श्रेष्ठः ॥ गारुडि न्या

॥४९॥

युत्तरहलविलोकनसुरितचित्तमालोचितुं स्थिता मम
 रवाहिनामिति मितं वदंताः सखी ॥ न स दत्तं विलोकना कुच
 तरे नुरे चं चुके खलु चपल चेतनं च लम्बे चुरोति दुत ॥ ८९ ॥
 अत्र तव दिवा सारं रूपवत्ता मे मया ज्ञात इति सखी रूपं वि
 त्ते तादृशं वस्त्रं च तं कुचतरे अलं कुरोति ॥ शोभयतीति त
 म्मा अपमम शयः ॥ तथा हि हे सखि मादौ वा ससौ च लेन कु
 चस्थितं नखकतं पि धेहि यश्चा न्ना प्रतारयेति इति ह भव

॥४९॥

पत्रः

पत्रः

न
 विविदितालं चारः ॥ व्याजोक्तिः शंकुमां स्पष्टप्रनावस्तुगोपनं ॥ यत्र
 शंकुमानस्पदामपि शंकां कुर्वन्तो जनयति कुपटे प्रना एतेन नूनं
 वस्तुनो गोपनं क्रियते तत्र व्योजो व्यंक्त्यलंकारः ॥ यथा ॥ तत्रैव ॥
 विंपन्नपसित्वं परिबतवक्त्रा मुहुर्महुः स्विन्नशरीरयष्टिः ॥ ५० ॥ ग
 गंगातहरी निरास्पभवेन पत्रपामिपुनः पुनस्ता ॥ ६६ ॥ अत्र क
 स्पचित्कामुक्कदर्शनं शंकुमानेयाः सख्या निवृटे गंगातरंग

॥४६॥

दर्शनश्रुतेन ततः प्रपिकामु कर्त्तुं न गोपयतीति भवति औजोत्पलं
कारः॥ श्लेषकाकुम्भावाच्योऽर्थान्तरं गदर्शकल्पने॥ वाच्योपदर्श
श्लेषकाकुम्भावाच्यार्थान्तरकल्पने तत्ते सति वक्रोत्पलंकारः॥ का क
श्चिदश्वात्तनन्यायः यथा॥ मागाविषदमुग्धादिस्मरन्तीयामिकं स
स्वि। चरितं तव पश्यामि स्मरामि न तु किंचन॥ ६५॥ अत्र विषादं
देवं मागा इति सख्यामुक्तवत्पां सत्पां विरहिणा श्लेषेण विषादं

॥४६॥

पत्र

सत्यं

विषमं कं महारेवं मागा इत्यर्थकल्पयित्वा हे सस्वि स्मरन्तीका
मा तत्किं यमिशरणमिति शेषः॥ सहि कामांतदृष्टिहे तोस्तमेव
यामीत्याह॥ अथ सापि विदग्धा सस्वि ज्ञातीयामिकं रक्तं स्म
रत्यर्थकल्पयित्वा पुनरुक्तं प्रहंतु तव चरित्रमात्रं पश्यामि
कमपि न स्मरामि इत्येवमत्र भवति वक्रोत्पलंकारः॥
स्वभावात्स्वभावस्य नात्यादिषु वर्णनं॥ स्वजात्यादिषु

स्वभावस्य वर्णने हते सति स्वभावोत्पत्तंकारः ॥ यथा माधव
चंपूगंधे ॥ पारुडिनिपालभातविगलस्वेदांबुसेवोच्च ॥ गं
राभांतिचापटंलनिचमकारेद्वसान्मानसाः ॥ ६७ ॥
तलंस्फुरस्वरपुटं चंचलत्वे सरं मंदं भांतविलोचनप्रतिदि ॥ ६८ ॥
शान्त्यंतिवाजिब्रजाः ॥ ६९ ॥ अत्र जलनेकेन वाजिनामोदं
स्वभावः एवं नर्तनकाले च लक्ष्मि सरादिरपि स्वभावः ॥ सचात्र

वर्णित इति स्वभावोत्पत्तंकारः ॥ भाविब्रंभत भाव्यर्थसाक्षा
दर्शनवर्णनं ॥ यत्र भूतस्य भाविनो वाऽर्थस्य साक्षादर्शनव
र्णनं क्रियते तत्र भाविका लंकारः ॥ यथा ॥ प्रद्येवाभूत्प्रलयज
लधिस्त्यक्तवेलो न्हं यौ प्यवेत मघापेषधमतिपारतो न्हपनि
मालसिंहः ॥ इत्थं कानिदिनिप नवतो जैत्रयात्रांतराले भयो
भयः प्रसारतिसनात्तत्कारः प्रवादः ॥ ७१ ॥ अत्र भूतस्य भा

शिवजी

अथ निषेधः

214021

नसिंहप्रयाणस्य भाविनश्च प्रलयमर्जयन्त्येव त्रिगुणात्म्या गस्य दर्शनं सा
सा देव जातं इति वर्णनाद्भवति भावि कालंकारः । १ शात्मक वि
प्रकृष्टस्य दर्शने भाविकृष्टविः । देशात् प्रात्मनः सकाशा
दा विप्रकृष्टस्य दूरवर्तिनः दर्शने वर्णिते सति भाविकृष्टवि
रत्नंकारः । यथा शिङ्गारः । दूरस्थितं स्तम्भं सिद्धुर्जनध्यानवि
पशेष्टः कुरात्त भाव इति मृदु जनापवादः । एवं दध्यधेस्फुर

21401

सत्य है

५३

सिनाथसरा महीये नूरा रुमेव तवरुय थहर संस्था ॥६२॥ अपन तेरा
त आत्मनः सकाराच्च विप्रहृष्ट स्पनाय कस्पर्शन वर्णनेन भवति
नाविकृष्ट विरलंकारः ॥ उत्ते हो महेष्ट्वरितं श्लाघ्यं चान्योपलक्ष
यन्ः प्रतिश्लाघ्यतरा रुद्धिः संपत्तिवर्णने प्रथवा अन्योपलक्ष
णं अन्यवर्णनप्रसक्तं श्लाघ्यं चरितं वर्णने तत्र उदात्तालंकारः
यथा ॥ अगारांगन रेहली मदिमहाश्रेणी समुत्सारित स्वांत

॥५१॥

ध्वनिबुद्धिजानिमित्तात्मावित्तासस्वः। नोगोऽश्रीयत्रावंत
 तानवनिक्कसंपातसंपत्तिनेनेजानंत्युपयांतमस्तमुदयभास्वः
 तमंतस्मिताः॥६३॥ अत्राधिकतरसंपत्तिवर्णनेन भवति उदा
 तातंकारः। अत्युक्तिरुदातं अर्थोदाय्यदिवर्णने। अत्र
 अस्तानां असत्यभूतानां अदुतशौर्धोदायोदीनावर्णने
 एते सतिः अत्युक्तिरुदातंकारः। आदिना अन्ये च रित्राद्योगात्मा

॥५१॥

सत्यं

पुत्र

यथाह॥ असौ ह्यभपते स्तमसएकरेखायितो हयो यदवगाहंते॥
 हितिमताह मन्येततः विजित्यपवनान्परानुदितगर्वतः सर्वतो निज
 रषसनमाकृतदुर्जिगाधयाधावति॥७४॥ अत्र अदुतः अतथा
 वर्णनेन भवति अत्युक्तिरुदातंकारः। अर्थोदाय्यदिवर्णने। अत्राष्ट
 तंकारा निरूप्यन्ते॥ स्वदुबंधादयश्चित्रागतप्रत्यागतादयः॥
 स्वदुबंधपप्रबंधादयो बंधाः चरणेपुष्टोक्तेषु क्रमव्युत्क्रामा

॥५२॥

आपादेनगप्रत्यागताः। अदिताएकादशरुद्राश्चित्रालंकारा
 भवन्तित्यर्थः॥ यथा। स्नानमनवभारासामाराभा। वनमानसा
 याति। चारुविभामाभा। भामाभाविभूयति। अत्रत्यु
 क्रमपाठेप्रथमाद्वयणत्वेति। त्रितयेचरणेचतीयाधनुर्ये। इति
 गतप्रत्यागतेनात्रचित्रालंकारः। श्लोकाद्येस्तु। ननमतीत्यनमा
 अभिमानीनवनवानवदीप्तिः। मारेणकामेन-अभातीतिमा
 राभा। भावनायमानसंचित्तपस्याः सातथा। चारुदिभमाउत्त

॥५२॥

मदीयामावतलसावतभातेति तथा भामासत्यभामातस्याः
 नावः अभिप्रायः। अस्यामस्ती भामाभाविनी साचाचासो
 रुच्येति भामाभाविभूयति विशिष्टा भामास्त्री अतिथ्या अत्र
 चमाविशेषणे चान्नरतीया। अयं भावः॥ यस्यां रुचिसत्यभा
 माया अपि भावस्ति इति ममापादरा रुद्रस्यादित्याकारक
 स्तादृशं रुचायं विशिष्टा इति। अनुप्रासश्चतुर्विधः स्फु
 टानुप्रास साटानुप्रास वत्यनुप्रास घेकानुप्रास भेदादृशः।

॥५३॥

तत्रायमाह॥ पादरिषु पदावतौ स्फुरानुप्रासतामना। पादरिषु पदा
वतौ चतुर्थपि चरणेषु प्रादौ मध्ये अत्येवाप्रतिचरणमपि पूर्वा
र्द्धेन राक्षने देन श्लोकपूर्वाह। परार्द्धेन च पदावतौ सत्यां
स्फुरानुप्रासात्कारः॥ यथा शिवस्तोत्रे। जनः कश्चित्कामः
तव चरणगामाय रितरापदं ब्रह्मादीनां मपि हरति राहिनो न
शिव। महेशत्वध्याप्य पदरिपुनरमायातु परुषस्तदा किं निर्मा

॥५३॥

पत्र

सत्यले

यंतपदमतपायं व्रजतिसः॥ ६६॥ अत्र प्रतिचरणमेव पूर्वार्द्धेन रा
क्षने देन पदावतिसत्त्वापूर्वतिसफुरानुप्रासात्कारः॥ द्वितीयमहा
रानुप्रासत्कारोत्पादि। भर्भिन्ताभिप्रायापुनस्तुता। शब्द
पुयापुनरुक्ततामिन्ताभिप्रायाः अर्थभेदेनियंत्रिता भवतिसा
त्कारानुप्रासात्कारोत्पादिकेत्यर्थः॥ यथा। मयवचं पूर्यंथे।
आलो निर्मलिनी रत्नेः प्रतिदिशं दूरीकृतानि व्रजैर्मलकारत

पापुनः पुनरुपायतैः समासेविता। ईषद्विषयं धरं प्रवृत्तिन प्रेमोत्प
 रं प्रेमसाक्षिं चिञ्चलचेलकांचलचचलनेत्रांचले परपति ॥५७॥
 रत्नचेलकांचल इत्यत्र भिन्नार्थवत्पुनरुपायतैः समासेविता। ईषद्विषयं धरं प्रवृत्तिन प्रेमोत्प
 नवतिता टानुप्रासात् कारः ॥ रतीषमाह ॥ प्रावृत्तवर्णसिं
 हावृत्तनुप्रासवचः ॥ प्रावृत्तवर्णनेन पुनः ॥ कश्चिन्नमात्रेण स ॥५८॥
 एतद्व्यासं वचः ॥ वसन्तुप्रासात् कारवृत्तवर्णनेन पुनः ॥ उदाहरणं
 चिञ्चलचेलकांचलचलनेत्रांचलमित्यत्रैव चकार लकार
 यो भिन्नस्वरयोरेकस्वरयोरपि ॥ पुनः कः ॥ प्रावृत्तेरिति चतुर्थप्राह
 मस्वरयान्तरावरोधेन प्रासवृत्ते स्वरैरासृतातां व्यंजनानां प्रावृत्तेरिति कारः ॥

प्रवृत्तस्वरावर्तिरावृत्तकीव्यंजनवर्तिरपि ॥ पाद्यदशभिन्नाना
 महराणां तानुप्रासे तु सकलस्वरव्यंजनानामेवावृत्तिः ॥ रावृ
 पुनरुक्तताया उक्तत्वादिति भेदः ॥ यथाहृदयकल्पलतायां चंचन
 ताश्मत्ताया विधिविहितमहध्यामपात्रांतराले धत्ते मने भवं न स्वल
 नपरितः सन्मोक्तिकानीव भवति ॥ सव्येऽसव्येऽहस्ते कृतयोति कृत
 याव्याजतः शतरश्मेः ॥ काश्माराश्मीयपात्रस्युरितमृगमदं यानि
 नाका मिनी वा ॥५९॥ प्रवृत्तस्वरावर्तिरावृत्तकीव्यंजनवर्तिरपि ॥

॥५५॥ मिनीतिपरानां तावत्प्राचीनस्ति भवति षेकानुप्रासात्वं का
 रः ॥ प्रावृत्तवर्णस्तवकायमकंकवयोविपुः ॥ वर्णस्तवकंस
 स्वरवर्णसमूहः ॥ यदि प्रावृत्तो भवति तर्हि यमकालंकारः ॥ य
 थाह ॥ पंचेषु पंचेषु भिराहतां गीसंगान संगीतपरापरांगी ॥ ॥५५॥
 वपमेव पमेव लितास्तस्मात्तावमाह्वामादिपतीरुणतं ॥ ७७॥
 अत्र भिन्नार्थकानां पंचेषु पंचेषु त्प्रादिपराणां प्रतिचर
 एमेव सस्वरव्यंजनानामावृत्तिसंज्ञा इव तिसंज्ञै यमकालंकारः ॥

सतेवास्तवंतुनास्ति ॥ तथाहि ॥ दशः केसरीवने भाति मविर्दे
 कः वनसंबन्धिनां रमानां हस्तिनां प्रतिविमर्दकः ॥ अत्यंत
 मर्दनवृत्तीरति ॥ एवं भवानसिंहासने भवानिति वाक्योपपाप्य
 ततएव पुनरुक्तार्थकत्वावभासः ननु वास्तवः तथाहि ॥ विदुः सो भवाभाति
 सिंहासने भवान् भोतीति भाः सिंहासनासनं सिंहां कर्तृकस्ववृ
 नस्य ॥ ओपचरानं प्रति श्रान्तयेस्ते अति ॥ सिंहासनासनां सिं

॥५६॥

अथ ह्युच्यते च कस्तवमिति महिम्ना अक्षरप्रभविषुतादगा वनिसत्वेयम
कालंकारः ॥ अक्षरावतिसत्वे चलाटानुप्रासा लंकारः ॥ इत्येवानयो
नेदाः ॥ पुनरुक्तप्रतीकाशं पुनरुक्तार्थो सन्निभो वस्तुतः पुनरुक्तार्थ
कमिवापाततोभासनेयदा अंततः पुनरुक्तप्रतीकाशमलंकारं विदुः ॥५६॥
निनिर्गलितार्थः ॥ यथा तत्रैव (केसरी) काननेभाति वनेभाति विनद
कः ॥ नवान्सिंहासनेभाति भातिसिंहासने भवान् ॥ १०० ॥ अत्र क
ननेभाति इति वनेभाति इति चाष्टयोः पुनरुक्तं के कस्तवमापाततोभा